SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR: TA’LIMIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLAR VA QO‘LLAB-QUVVATLASH YO‘LLARI

Egamova Nasiba

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Logopediya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, bilish jarayonlari, nutqiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi yoritiladi. Ta’lim jarayonida individual yondashuv, maxsus pedagogik yordam, logopedik mashg‘ulotlar hamda oila va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, bolaning imkoniyatlariga mos ta’limiy muhit yaratish, mustaqillik ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy ishtirokini kengaytirishga doir tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar

intellektual rivojlanish, alohida ta’lim ehtiyoji, maxsus pedagogika, logopediya, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация

В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности детей с нарушениями интеллектуального развития, специфика познавательных процессов, речевого развития и социальной адаптации. Анализируется значение индивидуального подхода, специальной педагогической поддержки, логопедических занятий, а также сотрудничества семьи и образовательной организации. Особое внимание уделяется созданию доступной образовательной среды, развитию самостоятельности и расширению участия ребёнка в жизни общества. Представлены практические рекомендации для педагогов и родителей.

Ключевые слова

интеллектуальное развитие, особые образовательные потребности, специальная педагогика, логопедия, индивидуальный подход, инклюзивное образование, социальная адаптация.

Abstract

This article examines the psychological and educational characteristics of children with intellectual developmental disabilities, including their cognitive processes, speech development, and social adaptation. It discusses the role of individualized instruction,

special educational support, speech and language therapy, and cooperation between families and educational institutions. The paper emphasizes creating an accessible learning environment, strengthening daily living skills, and promoting children's participation in community life. Practical recommendations for teachers and parents are also provided.

Keywords
intellectual development, special educational needs, special education, speech and language therapy, individualized approach, inclusive education, social adaptation.

1. Kirish

Ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri har bir bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda uning rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratishdir. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ham ta'lim olish, muloqot qilish, jamiyat hayotida ishtirok etish va o‘z imkoniyatlarini namoyon qilish huquqiga ega. Shu sababli ularni qo‘llab-quvvatlash masalasi maxsus pedagogika, psixologiya, logopediya va inklyuziv ta'limning dolzarb yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Intellektual rivojlanishdagi qiyinchiliklar bolaning bilish faoliyati, axborotni o‘zlashtirishi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi hamda kundalik hayot ko‘nikmalariga ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bunday bolalarning rivojlanish imkoniyatlari bir xil emas. Har bir bolaning kuchli tomonlari, o‘rganish sur'ati, muloqot usuli va qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan ehtiyoji alohida baholanishi lozim. Tashxis yoki umumiy tavsif bolaning barcha imkoniyatlarini belgilab bermaydi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ta'lim amaliyotida ayrim hollarda bolaning qiyinchiliklariga ortiqcha urg‘u berilib, uning qiziqishlari, saqlangan qobiliyatlari va mustaqil faoliyatga tayyorligi yetarlicha hisobga olinmaydi. Natijada o‘quv topshiriqlari bolaning real ehtiyojiga mos kelmasligi, muloqot va ijtimoiy faollik imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Shuning uchun ta'limni bolaning individual rivojlanish dinamikasiga mos tashkil etish muhimdir.

Maqolaning maqsadi — intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta'limiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish hamda ularni pedagogik va logopedik jihatdan qo‘llab-quvvatlashning samarali yo‘llarini tizimlashtirish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mavzuga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish; bilish va nutq rivojlanishiga xos jihatlarni tavsiflash; individual ta'limiy

yondashuvlarning ahamiyatini ochib berish; oila, pedagog va mutaxassislar hamkorligiga doir tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, maqoladagi tavsiyalar maxsus pedagoglar, logopedlar, psixologlar, tarbiyachilar hamda ota-onalarga ta’limiy faoliyatni bolaning individual ehtiyojlariga mos rejalashtirishda yordam berishi mumkin.

2. Metodlar

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda mavzuga doir maxsus pedagogika, rivojlanish psixologiyasi, logopediya va inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilmiy adabiyotlar hamda xalqaro tashkilotlarning konseptual materiallari o‘rganildi. Tadqiqotda adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tasniflash va pedagogik kuzatuvga oid ilmiy qarashlarni solishtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil obyekti sifatida intellektual rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalarni ta’limiy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash jarayoni olindi. Tahlil predmeti esa bilish faoliyati, nutqiy rivojlanish, moslashtirilgan ta’lim mazmuni va mutaxassislar hamkorligining pedagogik imkoniyatlaridan iborat bo‘ldi. Maqolada yangi eksperimental so‘rovnoma yoki klinik tekshiruv o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi; xulosalar mavjud ilmiy manbalarni nazariy o‘rganish asosida shakllantirildi.

Manbalarni tanlashda mavzuga bevosita aloqadorligi, ilmiy-amaliy ahamiyati va ta’lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyati e’tiborga olindi. Tahlil davomida bolani faqat tashxisiga ko‘ra emas, balki funksional imkoniyatlari, kundalik hayotdagi ko‘nikmalari, muloqot ehtiyojlari va o‘rganish sharoitlari bilan birgalikda ko‘rib chiqish tamoyiliga amal qilindi.

3. Natijalar

Adabiyotlar tahlili intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish muhimligini ko‘rsatdi. Birinchidan, bilish faoliyatini rivojlantirishda topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish va takrorlashga yetarli vaqt ajratish samarali yondashuvlar sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, nutq va muloqotni rivojlantirish ta’limning barcha bosqichlariga kiritilishi zarur. Uchinchidan, kundalik hayot ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuv akademik bilimlar bilan bir qatorda rejalashtirilishi lozim.

Bilish jarayonlarining xususiyatlari. Ayrim bolalarda diqqatni bir faoliyatga uzoq vaqt jamlash, ma’lumotni eslab qolish, umumlashtirish, taqqoslash va sabab-oqibat munosabatlarini tushunishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Bunday holatda o‘qituvchi ko‘rsatmani sodda va aniq ifodalashi, bir vaqtning o‘zida ortiqcha ma’lumot bermasligi, vazifani namunada ko‘rsatishi maqsadga muvofiq. Ko‘rgazmali jadval, predmet, rasm, piktogramma va amaliy harakatlar tushunishni yengillashtirishi mumkin.

Nutqiy rivojlanish va logopedik yordam. Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar lug‘at boyligi, grammatik tuzilma, tovush talaffuzi, gap tuzish yoki muloqot tashabbusida namoyon bo‘lishi mumkin. Barcha bolalarda bir xil nutqiy holat kuzatilmaydi. Shu sababli logopedik ish bolaning nutqiy holatini individual baholashdan boshlanishi kerak. Mashg‘ulotlarda predmet va rasmlarni nomlash, savol-javob, voqeani ketma-ket bayon qilish, tovushlarni farqlash, kundalik vaziyatlarda muloqot qilish kabi faoliyatlar qo‘llanishi mumkin.

Ta’limni individuallashtirish. O‘quv maqsadlari bolaning boshlang‘ich ko‘nikmalari va rivojlanish sur’atiga mos belgilanadi. Murakkab vazifalar ketma-ket, kichik qadamlarda o‘rgatiladi. Mustaqil bajarilgan harakatlar rag‘batlantiriladi, zarur bo‘lganda esa ko‘rsatma, namuna yoki jismoniy muhitni moslashtirish orqali yordam beriladi. Baholashda faqat yakuniy natija emas, bolaning avvalgi holatiga nisbatan erishgan rivojlanishi ham e’tiborga olinishi kerak.

Ijtimoiy va kundalik hayot ko‘nikmalari. O‘ziga xizmat qilish, buyumlarni tartibga solish, xavfsiz xatti-harakat, navbat kutish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va yordam so‘rash kabi ko‘nikmalar muntazam mashq orqali shakllantiriladi. Ularni faqat alohida mashg‘ulotlarda emas, balki tabiiy kundalik vaziyatlarda ham mustahkamlash muhim.

Quyidagi jadvalda aniqlangan asosiy yo‘nalishlar va ularga mos pedagogik yechimlar umumlashtirildi.

Rivojlanish yo‘nalishi	**Ehtimoliy qiyinchiliklar**	**Tavsiya etiladigan yondashuv**
Bilish faoliyati	Diqqat, xotira, taqqoslash va umumlashtirishda qiyinchilik	Qisqa ko‘rsatma, bosqichma-bosqich topshiriq, ko‘rgazmali vosita
Nutq va muloqot	Lug‘at, grammatik tuzilma yoki muloqot tashabbusida qiyinchilik	Individual logopedik reja, suhbat, rasm va predmetlar bilan ishlash

Rivojlanish yo‘nalishi	Ehtimoliy qiyinchiliklar	Tavsiya etiladigan yondashuv
Ijtimoiy moslashuv	Tengdoshlari bilan hamkorlik va vaziyat qoidalarini tushunishda qiyinchilik	Juftlikdagi ish, rolli vaziyatlar, ijtimoiy hikoyalar
Mustaqil hayot	O‘ziga xizmat va kundalik ketma-ketlikni bajarishda yordamga ehtiyoj	Amaliy mashq, vizual jadval, vazifani qismlarga ajratish

Jadvaldan ko‘rinadiki, qo‘llab-quvvatlash choralari bolaning ehtiyojiga qarab tanlanishi kerak. Bir xil metodni barcha bolalarga bir xilda qo‘llash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Pedagogik reja muntazam kuzatuv va baholash asosida yangilanib borishi lozim.

4. Muhokama

Olingan nazariy natijalar intellektual rivojlanishidagi qiyinchiliklarni faqat bolaning individual xususiyati sifatida emas, balki bola va uning atrofidagi muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining faoliyat, imkoniyat va salomatlikka doir yondashuvi ham insonning kundalik hayotdagi ishtiroki muhit omillari bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlaydi. Demak, ta’lim muassasasidagi qulay muhit, tushunarli ko‘rsatmalar va moslashtirilgan materiallar bolaning ishtirokini kuchaytirishi mumkin.

Inklyuziv ta’lim tamoyillari barcha bolalarning ta’lim jarayonida ishtirok etishi uchun to‘siqlarni kamaytirishga qaratilgan. Biroq inklyuzivlik bolani shunchaki umumiy sinfga joylashtirish bilan cheklanmaydi. Ta’lim mazmuni, baholash, jismoniy muhit, muloqot shakllari va mutaxassislar ko‘magi bolaning ehtiyojlariga mos bo‘lishi zarur. Ayrim bolalar uchun maxsus ta’lim sharoitlari yoki qo‘shimcha individual yordam talab etilishi mumkin; qaror bolaning manfaatlari va baholash natijalariga tayangan holda qabul qilinadi.

Logopedik yordamning samaradorligi hamkorlikka bog‘liq. Logoped bolaning nutqiy ehtiyojlarini aniqlaydi va maqsadli mashg‘ulotlarni olib boradi; maxsus pedagog ta’limiy vazifalarni moslashtiradi; psixolog hissiy-irodaviy va ijtimoiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi; ota-ona esa ko‘nikmalarni kundalik hayotda mustahkamlaydi. Mutaxassislar

o‘rtasida muntazam axborot almashish va yagona maqsadlar belgilash ishning izchilligini ta’minlaydi.

Muhim jihatlardan biri — bolaning sha’ni va huquqlarini hurmat qilishdir. “Aqli zaif” kabi tamg‘alovchi ifodalar o‘rniga “intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bola” yoki “intellektual rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bola” kabi shaxsga yo‘naltirilgan iboralarni ishlatish tavsiya etiladi. Bolani boshqalar bilan solishtirish emas, uning individual rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni qayd etish muhim.

Maqolaning cheklovi shundaki, u nazariy manbalar tahliliga asoslangan va muayyan hudud yoki ta’lim muassasasida o‘tkazilgan empirik tadqiqot natijalarini taqdim etmaydi. Kelgusida turli yosh guruhlarida pedagogik qo‘llab-quvvatlash usullarining samaradorligini kuzatuv, suhbat va ota-onalar bilan hamkorlik asosida o‘rganish maqsadga muvofiq.

5. Xulosa

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash kompleks, uzluksiz va individual yondashuvga asoslanishi kerak. Ularning ta’limiy ehtiyojlari bilish faoliyati, nutqiy rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va kundalik hayot ko‘nikmalari bilan uzviy bog‘liq. Shu bois ta’lim jarayonida faqat akademik natijalarni emas, bolaning mustaqilligi, muloqotga kirishishi va jamoadagi ishtirokini ham rivojlantirish zarur.

Tahlil asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini muntazam baholash; 2) o‘quv topshiriqlarini kichik va tushunarli bosqichlarga ajratish; 3) ko‘rgazmali va amaliy vositalardan foydalanish; 4) logopedik mashg‘ulotlarni kundalik muloqot bilan bog‘lash; 5) oila, pedagog, logoped va psixolog hamkorligini yo‘lga qo‘yish; 6) bolaning yutuqlarini individual rivojlanish dinamikasi asosida baholash; 7) hurmatga asoslangan, kamsitishdan xoli ta’lim muhitini yaratish.

Xulosa qilib aytganda, bolaning imkoniyatlariga mos tashkil etilgan ta’lim va izchil mutaxassislar yordami uning bilim olishi, muloqot qilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun muhim shart hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637, 23.09.2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-641, 15.10.2020.

3. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.

4. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001.

5. World Health Organization. International Classification of Diseases 11th Revision (ICD-11): Disorders of Intellectual Development. Geneva: WHO.

6. Schalock, R. L., Luckasson, R., Tassé, M. J. Intellectual Disability: Definition, Diagnosis, Classification, and Systems of Supports. 12th ed. AAIDD, 2021.

7. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR). Washington, DC: APA, 2022.

8. Heward, W. L. Exceptional Children: An Introduction to Special Education. 11th ed. Pearson, 2013.

9. Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., Pullen, P. C. Exceptional Learners: An Introduction to Special Education. 14th ed. Pearson, 2019.

10. UNICEF. Inclusive Education: Understanding Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. UNICEF, 2017.